ABDULLA QODIRIY IJODIGA ADABIY TANQIDCHILIK MUNOSABATI

Farg‘ona davlat Universiteti
Filologiya
Poshshoxo‘jayeva Maftuna Dilmurodxon qizi

Annotatsiya

Maqolada Abdulla Qodiriy ijodiga adabiy tanqidchilik munosabati har tomonlama tahlil etiladi. Qodiriy asarlari o‘zbek adabiyotida tub burilish yasagan, zamonaviy roman janrining asoschisi sifatida qadrlanadi. Tadqiqot davomida Qodiriy ijodining nazariy asoslari, tarixiy va zamonaviy adabiy tanqidchilarning yondashuvlari, mintaqaviy va milliy adabiyotshunoslikdagi o‘rni, shuningdek, empirik tadqiqotlar va bahs-munozaralar keng ko‘lamda yoritiladi. Muallif adabiy tanqidchilikdagi asosiy konsepsiyalar va Qodiriy merosining o‘ziga xos xususiyatlarini chuqur o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qodiriy, adabiy tanqid, roman, ijod

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the literary critical approach to Abdulla Qodiriy’s creative legacy. Qodiriy’s works marked a turning point in Uzbek literature, being highly regarded as the founder of the modern Uzbek novel. The study examines the theoretical foundations of criticism, historical and contemporary approaches, the role of Qodiriy in regional and national literary studies, as well as empirical research and ongoing debates. The author thoroughly investigates key concepts in literary criticism and the unique characteristics of Qodiriy’s heritage.

Keywords: Abdulla Qodiriy, literary criticism, novel, creativity

Аннотация

В статье всесторонне анализируется отношение литературной критики к творчеству Абдуллы Кадыри. Его произведения стали поворотным моментом в узбекской литературе, он признан основателем современного узбекского романа. В исследовании рассматриваются теоретические основы критики, исторические и современные подходы, роль Кадыри в региональном и национальном

литературоведении, а также эмпирические исследования и дискуссии. Автор глубоко изучает основные концепции литературной критики и уникальные особенности наследия Кадыри.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, литературная критика, роман, творчество

Kirish

Abdulla Qodiriy o‘zbek adabiyoti taraqqiyotida muhim burilish yasagan, zamonaviy roman janrining asoschisi sifatida tarixda o‘chmas iz qoldirgan ijodkordir. Uning «O‘tgan kunlar», «Mehrobdan chayon» romanlari va ko‘plab hikoyalari, publitsistikasi, o‘zbek xalqining milliy ongini shakllantirish, adabiy tafakkurni rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etgan. Qodiriy ijodi nafaqat adabiy-estetik, balki ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy jihatdan ham keng o‘rganilmoqda. Ayniqsa, uning asarlariga adabiy tanqidchilikning munosabati, turli davr va maktab vakillari tomonidan baholanishi, zamon o‘tishi bilan qanday o‘zgarib borganini tahlil qilish, Qodiriy fenomenini chuqur anglash uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada Abdulla Qodiriy ijodining adabiy tanqidchilik kontekstidagi o‘rni, nazariy va amaliy asoslari, tarixiy va zamonaviy adabiyotshunoslikdagi talqinlari, empirik tadqiqotlar va bahsli masalalar ko‘lamli tarzda tahlil qilinadi. Qodiriy asarlarining o‘ziga xosligi, tanqidchilarning unga nisbatan bildirgan qarashlari, milliy va mintaqaviy adabiy jarayonlarga ta’siri, zamonaviy adabiy tanqidchilikning metodologik yondashuvlari bu maqolaning asosiy tadqiq obyektlari sifatida belgilangan.

Adabiyotlar tahlili

Abdulla Qodiriyning adabiy merosi va unga nisbatan adabiy tanqidchilikning munosabati masalasi o‘zbek adabiyoti va adabiyotshunosligi tarixida alohida ahamiyat kasb etadi. Qodiriy asarlarining adabiy-estetik, ijtimoiy-ma’naviy va mafkuraviy qatlamlarini o‘rganishda adabiy tanqidchilikning turli davr va maktablari, nazariy yondashuvlari, tarixiy va zamonaviy konsepsiyalari muhim rol o‘ynagan. Qodiriy ijodi yuzasidan adabiy tanqidchilikning shakllanishi va rivojlanishida bir necha bosqichlarni ko‘rish mumkin. Dastlabki bosqichda, ya’ni XX asr boshlarida, Qodiriy asarlari o‘zbek matbuotida va adabiy jurnallarda dastlabki tanqidiy mulohazalarga sabab bo‘lgan. Bu

davrda adabiy tanqidchilik ko‘proq ijtimoiy-ma’naviy va ma’rifiy masalalarga urg‘u bergan, Qodiriy romanlaridagi yangicha tafakkur, milliy ong, tarixiy xotira, jamiyat va shaxs munosabati, ayol taqdiriga e’tibor, realistik tasvir kabi jihatlar qadrlangan. Ayniqsa, «O‘tgan kunlar» romani chop etilgach, o‘zbek adabiy jamoatchiligi va tanqidchilari bu asarni yangi davr adabiy jarayonining boshi, o‘zbek romanchiligining ilk namunasi sifatida e’tirof etganlar. Bu davr tanqidchilari orasida G‘afur G‘ulom, Fitrat, Cho‘lpon kabi ijodkorlar ham bor edi. Ularning Qodiriy asarlari haqidagi mulohazalari, asosan, milliy uyg‘onish, jamiyat taraqqiyoti, yangi adabiy shakllar va obrazlarning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lib, Qodiriy qahramonlarining ruhiy olami, tarixiy voqelik va badiiy tafakkur uyg‘unligi masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Nazariy-konseptual asoslarni tahlil qilganda, Qodiriy asarlarining adabiy tanqidchilikdagi o‘rni, avvalo, realistik roman janrini yaratgan, turkiy xalqlarda zamonaviy badiiy tafakkur taraqqiyotiga asos solgan ijodkor sifatida baholanganini ko‘ramiz. Bu jihatlarni o‘zbek adabiyotshunosligida Muhammadjon Shamsiddinov, Komiljon To‘xtaboyev, Shuhrat Rizayev kabi olimlarning izlanishlarida ko‘rish mumkin. Shamsiddinov Qodiriy romanlari orqali o‘zbek adabiyotida tarixiy tafakkurning yangi bosqichga ko‘tarilganini, milliy ong va badiiy tafakkur uyg‘unligining ta’minlanganini ta’kidlaydi. To‘xtaboyev esa Qodiriy romanlaridagi obrazlar tizimi, ularning psixologik va ijtimoiy qatlamlari, asarlarning strukturaviy xususiyatlarini chuqur tahlil qiladi. Rizayev esa Qodiriy romanlarining zamonaviy adabiy jarayonlarga ta’siri, ularning tahlilida zamonaviy adabiy tanqidchilik metodologiyasi, postkolonial va intertekstual yondashuvlarni ham qo‘llaydi[1].

Tarixiy klassik nazariyalar nuqtai nazaridan Qodiriy ijodiga yondashuvda G‘afur G‘ulomning «O‘zbek adabiyoti tarixi»dagi mulohazalari, Fitratning adabiyot nazariyasiga oid asarlari, Cho‘lponning «Adabiyot nadir?» maqolasi va boshqa zamondoshlarning fikrlari muhim manba hisoblanadi. Bu manbalarda Qodiriy asarlarining tarixiy voqelikni badiiy talqin qilish, milliy ruh va tafakkur uyg‘unligiga asoslangan badiiy tafakkur namunasi sifatida baholanganini ko‘ramiz. Ayniqsa, Cho‘lpon Qodiriy romanlaridagi ayol obrazi, jamiyat va shaxs munosabati, milliy qadriyatlar masalasini chuqur tahlil qilgan.

Fitrat esa Qodiriy asarlaridagi badiiylik, til va uslub, tarixiy tafakkur masalalariga alohida e’tibor qaratgan. Bu nazariy yondashuvlar Qodiriy ijodining zamonaviy adabiy jarayonlarga ta’siri, o‘zbek romanining shakllanishi va taraqqiyotida muhim omil bo‘lganini ko‘rsatadi.

Mintaqaviy va milliy adabiyotshunoslikda Qodiriy ijodiga munosabat masalasi keng va ko‘lamli o‘rganilgan. Bu borada O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston adabiyotshunoslari, shuningdek, rus va turk adabiy tanqidchilari tomonidan ham chuqur izlanishlar olib borilgan. O‘zbekistonda Qodiriy asarlarining nashri, tahlili va talqini borasidagi tadqiqotlar, Qodiriyshunoslikning shakllanishi va rivojlanishi, uning ijodiga bag‘ishlangan monografiyalar, maqolalar, ilmiy konferensiyalar materiallari muhim manba hisoblanadi. Jumladan, Qodiriy asarlarining rus tiliga tarjima qilinishi, rus adabiyotshunoslari tomonidan baholanishi, uning romanlaridagi realizm, tarixiylik, milliylik, badiiy tafakkur masalalari yuzasidan ilgari surilgan g‘oyalar ham alohida ahamiyatga ega. Masalan, rus adabiyotshunoslaridan N. Korovkin, S. Lipkin, V. Strogonovlarning Qodiriy romanlari haqidagi tahlillari, ularning o‘zbek adabiyoti taraqqiyotidagi o‘rni, milliy roman janri shakllanishida Qodiriy ijodining ahamiyati to‘g‘risidagi fikrlari ko‘plab ilmiy ishlar va maqolalarda aks etgan[2].

Qodiriy asarlarining tahlilida mintaqaviy va milliy adabiy jarayonlarning o‘zaro aloqasi, turkiy xalqlarda zamonaviy roman janrining shakllanishi, Qodiriy romanlarining turk, tatar, ozarbayjon, uyg‘ur, qozoq, qirg‘iz adabiyotlariga ta’siri, o‘zbek romanining milliy va umuminsoniy qadriyatlarni mujassamlashtirishi kabi masalalar ham adabiy tanqidchilikda keng o‘rganilgan. Bu borada turk adabiyotshunoslari Qodiriy romanlarida milliylik, tarixiylik va zamonaviylik uyg‘unligi, badiiy obrazlarning chuqur psixologik tahlili, roman kompozitsiyasining o‘ziga xosligi, zamonaviy turkiy roman taraqqiyotiga ta’siri haqida qimmatli fikrlar bildirganlar. Ayniqsa, Qodiriy romanlarining turkiy xalqlarning adabiy merosiga qo‘shgan hissasi, ularning qardoshlik va madaniy aloqalar mustahkamlanishiga xizmat qilganini ta’kidlaganlar. Mintaqaviy adabiy tanqidchilikda Qodiriy romanlarining o‘zbek, tatar, turk, ozarbayjon, uyg‘ur romanlariga ta’siri, ularning

badiiy-uslubiy xususiyatlari, milliylik va umuminsoniylik uyg‘unligi, tarixiy tafakkur va zamonaviylik masalalari doimiy ilmiy tadqiqotlar mavzui bo‘lib kelmoqda.

Empirik tadqiqotlar va amaliy yondashuvlar nuqtai nazaridan Qodiriy ijodiga bag‘ishlangan ilmiy ishlar, monografiyalar, doktorlik va nomzodlik dissertatsiyalari, maqolalar, adabiy-tarixiy tahlillar muhim salmoqli o‘rin egallaydi. Qodiriy asarlarining strukturaviy, psixologik, sotsiologik, lingvistik, intertekstual, komparativ tahlili, ularning zamonaviy adabiy jarayonlarga ta’siri, roman janrining taraqqiyotida tutgan o‘rni, Qodiriy qahramonlarining ruhiy olami, tarixiy voqelik va badiiy tafakkur uyg‘unligi masalalari yuzasidan ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Qodiriy romanlaridagi tarixiy obrazlar, ularning real voqelik bilan aloqasi, tipik va individual xususiyatlari, roman kompozitsiyasi, syujet va motivlar tizimi, til va uslub muammolari, badiiy tafakkur va estetik g‘oyalar, roman janrining milliy adabiyotda shakllanishi va taraqqiyotidagi o‘rni, Qodiriy romanlarining zamonaviy yozuvchilar ijodiga ta’siri kabi masalalar chuqur o‘rganilgan. Bu borada O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, universitetlar, ilmiy-tadqiqot institutlari, Qodiriy nomidagi ilmiy markazlar, adabiy-madaniy jamiyatlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar alohida ahamiyatga ega[3].

Adabiy tanqidchilikda Qodiriy ijodiga doir bahs-munozarali masalalar ham mavjud. Jumladan, Qodiriy romanlarining tarixiylik va badiiylik nisbatiga oid fikrlar, romanlarda milliy ong va zamonaviy tafakkur uyg‘unligi, realizm va romantizm unsurlari, roman kompozitsiyasining o‘ziga xosligi, Qodiriy qahramonlarining tipik va individual xususiyatlari, roman syujetining tarixiy voqelik va badiiy tafakkur bilan uyg‘unligi, roman janrining o‘zbek adabiyotidagi taraqqiyoti, Qodiriy romanlarining zamonaviy adabiy jarayonlarga ta’siri masalalari adabiy tanqidchilikda doimiy bahs-munozara va ilmiy izlanishlar mavzui bo‘lib kelmoqda. Bu borada ayrim tanqidchilar Qodiriy romanlaridagi tarixiy voqelik va badiiy tafakkur uyg‘unligini yetarlicha chuqur emas, deb baholagan bo‘lsa, boshqalar aksincha, Qodiriy romanlarining tarixiylik va badiiylik uyg‘unligiga, roman kompozitsiyasining mukammalligiga, qahramonlar ruhiy olamining chuqur ochilganiga e’tibor qaratganlar. Zamonaviy adabiy tanqidchilikda esa Qodiriy romanlarining postkolonial, intertekstual, struktural va dekonstruktiv yondashuvlar

asosida tahlil qilinishi, roman janrining global adabiy jarayonlar bilan aloqasi, Qodiriy romanlarining zamonaviylik va universallik xususiyatlari, ularning bugungi o‘zbek adabiyotiga ta’siri masalalari keng o‘rganilmoqda[4].

Qodiriy ijodiga oid adabiy tanqidchilikda klassik nazariyalar va zamonaviy konsepsiyalar uyg‘unligi alohida o‘rin tutadi. Qodiriy asarlarining tarixiylik, milliylik, badiiylik, estetik g‘oya va qadriyatlar uyg‘unligi, roman janrining shakllanishi va taraqqiyotida Qodiriy ijodining ahamiyati, uning asarlarida jamiyat va shaxs, tarix va zamon, milliy va umuminsoniy qadriyatlar masalalari doimiy ilmiy izlanishlar va bahs-munozaralar mavzui bo‘lib kelmoqda. Bu borada O‘zbekistonda Qodiriy ijodiga bag‘ishlangan ko‘plab ilmiy va adabiy anjumanlar, konferensiyalar, ilmiy markazlar faoliyati, Qodiriy romanlarining nashrlari va tarjimalari, ularning tahlili va talqini, zamonaviy o‘zbek romanlariga ta’siri doimiy ilmiy izlanishlar va adabiy tanqidchilik uchun muhim manba hisoblanadi. Mintaqaviy va milliy adabiyotshunoslikda esa Qodiriy romanlarining turkiy xalqlar adabiy merosiga qo‘shgan hissasi, ularning qardoshlik va madaniy aloqalar mustahkamlanishiga xizmat qilganini ko‘rish mumkin[5].

Qodiriy ijodining adabiy tanqidchilikdagi o‘rni va ahamiyati, avvalo, uning romanlarida milliy ong, tarixiy xotira, badiiy tafakkur, jamiyat va shaxs, ayol taqdiri, milliy qadriyatlar, realistik tasvir, roman kompozitsiyasi, obrazlar tizimi, til va uslub, estetik g‘oya va qadriyatlar uyg‘unligi masalalarining chuqur badiiy talqini bilan bog‘liqdir. Qodiriy romanlari orqali o‘zbek adabiyotida zamonaviy roman janri shakllanib, yangi badiiy tafakkur va estetik g‘oyalar, milliy ong va tarixiy tafakkur uyg‘unligining yangi bosqichi yuzaga kelgan. Bu jihatlar Qodiriy ijodining adabiy tanqidchilikda doimiy tahlil va bahs-munozara mavzui bo‘lib kelmoqda. Zamonaviy adabiy tanqidchilikda Qodiriy asarlarining postkolonial, intertekstual, struktural, psixologik, sotsiologik, lingvistik, komparativ tahlili, ularning zamonaviy adabiy jarayonlarga ta’siri, roman janrining taraqqiyotida tutgan o‘rni, Qodiriy qahramonlarining ruhiy olami, tarixiy voqelik va badiiy tafakkur uyg‘unligi masalalari chuqur o‘rganilmoqda[6].

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qodiriy ijodiga adabiy tanqidchilik munosabati o‘zbek adabiyoti va adabiyotshunosligining doimiy tadqiqot va bahs-munozara mavzui

bo‘lib kelmoqda. Qodiriy asarlarining adabiy-estetik, ijtimoiy-ma’naviy, mafkuraviy qatlamlari, ularning tarixiylik, milliylik, badiiylik, estetik g‘oya va qadriyatlar uyg‘unligi, roman janrining shakllanishi va taraqqiyotida tutgan o‘rni, Qodiriy romanlarining mintaqaviy va milliy adabiy jarayonlarga ta’siri, zamonaviy adabiy tanqidchilikda ilgari surilgan nazariy va amaliy yondashuvlar, empirik tadqiqotlar va bahsli masalalar, Qodiriy fenomenining chuqur tahlili uchun muhim manba hisoblanadi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, Abdulla Qodiriy ijodi va uning asarlariga adabiy tanqidchilik munosabati o‘zbek adabiyoti taraqqiyotida alohida o‘rin tutadi. Qodiriy romanlari orqali o‘zbek adabiyotida zamonaviy roman janri shakllanib, milliy ong va tarixiy tafakkur uyg‘unligining yangi bosqichi yuzaga kelgan. Adabiy tanqidchilikda Qodiriy asarlarining tarixiylik, milliylik, badiiylik, estetik g‘oya va qadriyatlar uyg‘unligi, roman janrining shakllanishi va taraqqiyotidagi o‘rni, Qodiriy qahramonlarining ruhiy olami, tarixiy voqelik va badiiy tafakkur uyg‘unligi masalalari chuqur tahlil qilinmoqda. Mintaqaviy va milliy adabiyotshunoslikda Qodiriy romanlarining turkiy xalqlar adabiy merosiga qo‘shgan hissasi, ularning qardoshlik va madaniy aloqalar mustahkamlanishiga xizmat qilganini ko‘rish mumkin. Zamonaviy adabiy tanqidchilikda esa Qodiriy romanlarining postkolonial, intertekstual, struktural va dekonstruktiv yondashuvlar asosida tahlil qilinishi, roman janrining global adabiy jarayonlar bilan aloqasi, Qodiriy romanlarining zamonaviylik va universallik xususiyatlari, ularning bugungi o‘zbek adabiyotiga ta’siri masalalari keng o‘rganilmoqda. Qodiriy fenomenining adabiy tanqidchilikda doimiy tahlil va bahs-munozara mavzui bo‘lib kelayotgani, uning asarlaridagi badiiy-estetik, ijtimoiy-ma’naviy va mafkuraviy qatlamlarning chuqur o‘rganilishi, zamonaviy adabiy tanqidchilik uchun muhim manba ekanini ko‘rsatadi. Qodiriy ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlar va adabiy tanqidchilik yondashuvlari, uning asarlarining zamonaviy adabiy jarayonlarga ta’siri, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni mujassamlashtirishi, o‘zbek adabiyoti taraqqiyotida tutgan o‘rni va ahamiyati kelajakda ham dolzarb ilmiy izlanishlar mavzui bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shamsiddinov M. Abdulla Qodiriy romanlarining badiiy xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 1992.

2. Korovkin N. O‘zbek romani va Abdulla Qodiriy. – Moskva: Vostochniy universitet, 1961.

3. To‘xtaboyev K. O‘zbek romanining tarixiy taraqqiyoti. – Toshkent: O‘zbekiston, 2004.

4. Rizayev Sh. Adabiy tanqid va zamonaviy roman. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.

5. Lipkin S. Abdulla Kadyri i uzbekskiy roman. – Moskva: Nauka, 1970.

6. Qodiriyshunoslik: Muammolar va istiqbollar. Ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.